

Məhərrəmovə Elmira Məhərrəm qızı
QASIM BƏY ZAKİRİN YARADICILIGINDA TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Qasım bəy Zakir XIX əsr Azərbaycan poeziyasının ən qüdrətli nümayəndələrindən biridir.

O, ədəbiyyat tariximizdə həm gözəl lirik şeirlər, kəskin satiralar, həm də ibrətli mənzum hekayə və təmsillər yazan görkəmli bir şair kimi tanınır.

Qasım bəy Zakir Qarabağda məşhur olan Cavanşir nəslindəndir. O, 1784-cü ildə Şuşada doğulmuş, təhsilini buradammollaxanada almış, fars dilini yaxşı öyrənmişdir. Q. Zakir 1806-1813 və 1826-1828-ci illərdə Rusiya-İran müharibələrində çar ordusunun tərəfində vuruşmuşdur.

Zakir öz dövrünün məşhur sənətkarlarından M.F. Axundzadə, İ. Qutqaşınlı, B. Şakir, Xan qızı Natəvan və başqaları ilə məktublaşmış, onlarla sıx dostluq əlaqələri saxlamışdır.

Zakir ömrünün çoxunu Qarabağın hakimi Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırstan kəndində keçirmişdir.

Zakir bəy ailəsindən olsa da, zəhmətkeş xalqı çalib-talayan, aşağı təbəqəyə həqarətlə baxan, qaba rəftarlı, nəcib əxlaqi sifətlərdən, insanpərvərlik və vətənpərvərlik kimi ali hisslərdən uzaq, günlərini eys-ışrətdə keçirən kütbeyin, savadsız bəylərdən fərqli olaraq zəhmətsevərliyi, savadı ilə fərqlənmiş dövrün gözüaçıq, qabaqcıl ziyalısı olmuşdur.

Artıq bu dövrdə Zakir xalq arasında böyük nüfuz və hörmət qazanmışdı. O, xalqın və onun balalarının maariflənməsi naminə çalışır, kənd uşaqlarını başına toplayıb onlarda məktəbə, elmə, kitaba, şeirə, sənətə həvəs oyatmağa çalışır, xalq övladlarında yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün şeirlərindən tədris-tərbiyə vasitəsi kimi istifadə edirdi.

1850-ci ildə qoca şairi Bakıya sürgün edirlər. Şairin Bakı həyatı da o qədər yaxşı keçmir. Bakının iqlimi ona düşmür. Sənətkar bu haqsızlığı və yerli hakimlərin özbaşınalığını M.F. Axundova, general İ. Qutqaşınlıya, Şamaxı qubernatoru M.P. Kolyubakinə, gürcü knyazı İlikoya yazıb bildirir. M.F. Axundov hakim dairələrə müraciət edərək Q. Zakirin vətəninə qayıtmasına müvəffəq olur, Zakir Şuşaya qayıdır, ömrünün son illərini polis nəzarəti altında keçirir, 1857-ci ildə Şuşada vəfat edir.

Zakirin əsərlərində daha qabarıq təbliğ olunan vacib pedaqoji ideyalardan biri də birlik, yoldaşlıq və dostluq kimi nəcib əxlaqi keyfiyyətlərdir. Zakir yoldaşlıqda vəfalı olmaq, yoldaşın ağıllı məsləhətlərinə qulaq asmaq, xeyirxah niyyətlərlə onu davam etdirmək, səmimi, sədaqətli olmaq kimi gözəl hisslərin insanlarda formalaşdırmağı lazım bilməklə, bu münasibətlərdə xəbislik, yalançılıq, yaltaqlıq, xəyanət, hiylə kimi iyərəc xüsusiyyətlərə qarşı barışmazlıq ruhu tərbiyə etməyi ön plana çəkir.

Əgər Zakir bütün həyatı boyu dost yolunda cəfa çəkmiş, sədaqətli dost, həmdəm arzusu ilə yaşamışdırsa, feodal münasibətlərinin hökm sürdüiyü zamanə isə bunun əksini edir, şəxsi mənafe dostluq münasibətlərinə qurban verilir. Dost yolunda cəfa çəkən, can üzən vətən övladlarının dar gündə yolları bağlanır, ümidləri kəsilir. Buna görə də Zakir insanlar arasındakı dostluğu "ittifaqı" pozan, nifaq salaraq bu ali insane münasibətlərə xələl gətirən yalançılıq, saxtakarlıq, hiyləgərlik kimi mənfi sifətlərin yaranmasına şərait yaradan mühiti cəsarətlə qamçılamaqdan doymur. Şair başa salır ki, o xalqla birlik yoxdur, onun taleyi həmişə başqalarının əlində olacaq, yadellilər ona hökmranlıq edəcək. Birlik, mütəşəkkillik xalqın varlığını müəyyən etməkdə tükənməz qüvvət mənbəyidir. Bu qüvvə ən qorxulu düşməyə belə, qalib gələ bilər.

«Sədaqətli dostlar haqqında» şeirində də əsas ideya məhz birlik və mütəşəkkilliyin təbliğidir. Burada şairin əsas mətləbi ondan ibarətdir ki, fəqir və zəiflər birləşsələr, hər işdə qalib gələrlər.

Zakir göstərir ki, yoldaşlıq, dostluq əsasında fəaliyyət göstərən insanlar öz şəxsi mənafeyini ümumi mənafedən üstün tutmalı, acgözlüyə, hiyləgərliyə yol verməməlidir. O, bir tərəfdən heyvanların timsalında zülmü, zorakılığı, hiylə və yaltaqlığı, acgözlüyü, nadanlığı, ikiüzlülüüyü, xəyanəti, məkri tənqid edir, belə iyərəc, qeyri-insani keyfiyyətlərə qarşı mübarizə aparır, digər tərəfdən insanlarda vəfa, məhəbbət, düzlük, birlik, yoldaşlıqda sədaqətli, etibarlı olmaq kimi nəcib sifətlərin formalaşmasını təbliğ edir.

Şairin "Aslan, qurd və çaqqal" təmsilində göstərilir ki, qurdla çaqqal bir şirlə dost olur və bir müddət yaxşı həyat sürürlər. Vaxt elə gətirir ki, üç gün yeməyə heç nə tapmırlar. Nəhayət, şikarlarına bir qoyun, bir quzu, bir də toyuq düşür, Şir ələ keçən payı bölməyi qurda tapşırır. Qurd qoyunun şirə, toyuğun isə çaqqala çatmasını söyləyir. Payın bu cür bölünməsi şiri qəzəbləndirir və qurdu ələ vurur ki, gözləri yerindən çıxır. Qurd düzlüyünə, obyektivliyinə görə cəzalanır. Şir payı bilməyi çaqqala tapşırır. Çaqqal:

... O ki, qoyun padşahın naharı,
Quzunu saxlayırıq axşam iftarı.
Toyuq da sabahın qəlyanaltına

-deyərək çox «adətli» bölgü bölür. Bu bölgü şirin xoşuna gəlir və çaqqaldan soruşur ki, bu bölgünü kimdən öyrənmişən? Çaqqal cavab verir:

Dedi ki: "Bilməzdim binadan, başdan,
Öyrəndim o gözü çıxan qardaşdan.

Şairi burada narahət edən yaşadığı zamanədə yoldaşlıq və dostluq münasibətlərində bu cür iyərəc sifətlərin də olması idi. Buna görə də Zakir yoldaşlığın, dostluğun bu cür münasibətlərlə bir araya sığmadığını irəli sürməklə, belə sifətlərə qarşı gənc nəsilə ikrah hissi oyadır. Təmsildən göründüyü kimi, burada əxlaqi-didaktik məsələlər, nəsihətəməz fikirlər olduqca qüvvətlidir. Bu təmsildən çıxan nəticə budur ki, dostluq hərtərəfli bərabərlik və uyğunluğa əsaslanmalıdır. Zakir bu təmsili ilə gənc nəsilə böyükklərə qulaq ama, onlara hörmət etmək, ağıllı adamların məsləhətlərini eşitmək, hər sözü öz yerində danışmaq, uzunçuluq etməmək, sakit və dinc olmaq kimi əxlaqi sifətlər aşılayır, onlara ata nəsihəti edir.

Q.Zakirin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən mühüm tərbiyə məsələlərindən biri də vətənpərvərlikdir.

Maraqlı cəhət budur ki,şair öz əsərlərində ali hiss olan vətənpərvərliyi,humanizm və beynəlmiləçiliklə qarşılıqlı əlaqədə götürür.Bu mühüm keyfiyyətlərin yetişən nəsildə kompleks formada tərbiyə edilməsini irəli sürən Zakir ana yurdunu,onun əməksevər,zəhmətke. İnsanlarını,onların mənəvi və zahiri gözəlliklərini,qadınlara məxsus nəcib,zərif duyğuları təsvir edərkən,məhz bu xüsusiyyətlərin inkişafını nəzərdə tutmuşdur.Zakirin şeirlərində Azərbaycan torpağının güllü-çiçəkli mənzərələri,orada “qaqqıl-daşa-qaqqıl-daşa”gəzən durnaların kövrək səsi,yasəmənin jaləyə çökmüş ətri,bənövşənin,lələnin,nərgizin,sənubərin xoş qoxusu,qəşəng görünüşü elə real boyalarla təsvir olunur ki,istər-istəməz oxucu Vətən torpağına,onun əvəzolunmaz gözəlliklərinə məftun olur. Belə şeirlər gənc nəsildə vətənə sonsuz məhəbbətə intəhasız sevgi hissələri aşılamaqla yanaşı, onlarda həm də milli iftixar hissi yaradır.Onlar məhz bu torpağın - Odlar yurdunun övladları olmaları ilə fəxr edirlər.

Seyrə çıxıb dəstə-dəstə gözəllər,
Çiçək dərib tər buxağa düzənlər,
Qaqqıl-daşa-qaqqıl-daşa gəzənlər,
Canlar alan şövqü –nəvayə bir bax.

Bu şeirdən aydın olur ki,şair təbiət gözəlliklərini,onun insanda oyatdığı,xoş,zərif hissələri bədii estetik cəhətdən təsvir etməklə,bu nəcib duyğuları yetişən nəsle aşılamağı lazım bilir..O,Vətənə elə incə və möhkəm tellərlə bağlıdır ki, onu heç bir qüvvə ayıra bilməz,çünki Vətən onun həyatıdır,yoldaşı,dostu,sədaqətli həmdəmidir,ünsiyyəti və ilham vericisidir.Bu səbəbdəndir ki,Vətəndən ayrı düşən insanların keçirdiyi sıxıntıları öz simasında kövrək hissərlə belə təsvir edir:

Ayrı düşmək Vətəndən yamandı,
Diyarü-qürbətdə öldüm amandı!
İtirmişəm yarı xeyli zamandı,
Axtarıram yanə-yanə ay mədəd

Yetişən nəsle vətənpərvərlik hissi aşılamaq cəhətdən Zakirin məşhur “Durnalar” şeiri qüvvətli tərbiyəedici təsir gücünə malikdir.Daha çox şairin bu şeirində Vətəninə bağlılığını görür,onun yurduna, el-obasına dərin məhəbbətinin şahidi oluruq:

Bir saat havada qanaq saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlırsiz
Qaqqıl-daşa-qaqqıl-daşa durnalalar?

Bu şeirdə Vətəndən,elindən ayrı düşən insanların Vətəninə, ailəyə,sevgililərinə olan sədaqəti dərin bir səmimiyyətlə tərənnüm olunmuş,bu ülvə,müqəddəs hissənin bütün Vətən adamlarına xas xüsusiyyət kimi inkişaf etdirilib formalaşdırılması lazım bilinmişdir.

Zakir əxlaq tərbiyəsində humanizm və beynəlmiləçiliyi mühüm vasitə sayırdı. O,bəylərin,xanların,mülkədarların məmurların,yalançı mollaların,fırıldaqçı dərvişlərin əxlaq düşkünlüyünü, zülmkarlığını,ədələtsizliyini, mənəvi yoxsulluğunu məhz yüksək insanpərvərlik və vətənpərvərlik mövqeyindən tənqid edirdi.

Zakir humanizi insanı sadəcə sevməkdə,ona məxsus gözəllikləri görüb hiss etməkdə deyil, Vətən övladlarının tərbiyəsi və təhsili qeydinə qamaqda,ehtiyacı olanlara kömək etməkdə, bütün qüvvə və bacarıqlarını xalqın rifahı üçün sərf edən əməkçi insanlara hörmət və məhəbbətdə görürdü. Şair uşaqlara qayğı ilə yanaşmağı, onların təlim-tərbiyəsi qeydinə qalmağı hər bir aqillə insanın müqəddəs vəzifəsi sayırdı.O,qeyd edirdi ki,yetişən nəsildə insana xidmət etmək kimi mühüm insani hissələr formalaşdırmalı, həqiqət, doğruçuluq,yoldaşlıq,dostluq, düzlük kimi yüksək əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə edilməli gələcəyimiz olan uşaqların şəxsiyyət kimi yetişməsinə, ahəngdar inkişafına ilk anlardan başlanılmalıdır.Şair bir tərbiyəçi kimi gənclərə nəsihət edir:aqır otur,batman gəl, yüngül olma, hər şeyə su kimi axma, cavanlığın qədrini bil,hərcayılar ilə ülfət etmə,pis adamlardan uzaq gəz. Namusla dolan g,zəhmətə alış və s.bu isə şairin daim nikbinliyə meyl etməsindən irəli gəlirdi. Bir tərəfdən də Zakir bilirdi ki,əgər uşağa qayğı göstərməsən,onun tərbiyəsi barədə narahat olmasan uşaq nədən böyüyəcək,səfil həyat sürəcək,əxlaqi pozulacaq, nəticə etibarə ilə bunun zərəri Vətənə,xalqa dəyəcəkdir. Zakir göstərirdi ki, əgər vətən balalarını həqiqətperəst,vətən və xalqlarının dərdlərinə şərik olan şəxslər kimi görmək istəyirsinizsə,ona qarşı laqeyd olmamalı,uşağa daim qayğılı münasibət göstərməlisiniz.

Q.Zakir əsərlərində qadının ictimai həyatda mövqeyi,təhsili,ailə münasibətləri kimi mühüm tərbiyə məsələləri barədə qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür.Bu vacib tərbiyəvi ideyalar Zakirin “Qoca kiçi ilə cavan arvad”, “Zövcü-axər”, “Dərviş ilə qız”, “Əxlaqsız qazi”, “Əmizadə və aşiq” kimi əsərlərində daha kəsərli,açıq şəkildə verilmişdir. Bu kimi əsərlərində Zakir feodal ənənələrini, dini xurafatı, cəhaləti ifşa edirdi.Bu şeirlərində məhəbbət əxlaqi hiss kimi qiymətləndirilir,ailə münasibətlərində ilkin mərhələ kimi təqdim olunur.Sevdiyi adama təmiz,təmənnsiz məhəbbətin formalaşması əxlaq tərbiyəsinin zəruri

Zakir ictimai həyatda baş verən qanunsuzluqları təsvir edərək belə bir düzgün nəticəyə gəlir ki,bu vəziyyət ən çox dövlətli ailələrində özünü göstərir.Ailədə öz yaşayış təzini qura bilməyən bir şəxs Vətən,xalq üçün də heç bir xeyrli iş görə bilməyəcəyini əsaslandırır.Zakir feodal dünyasının ailə tərbiyəsinin hər iki tərəfini verməyə müvəffəq olmuşdur. O.göstərir ki, zəhmətkeş xalq, rəiyyət bu kimi nalayiq sifətlərdən uzaqdır,onların ailə münasibətləri saf,sədaqətli məhəbbət əsasında qurulub. Bu səbəbdən də hiylə,təcavüz hər hansı müdaxilə bu sevgini qıra bilməz,ailə münasibətlərini poza bilməz.

Zakir cəmiyyətin belə dərin yaralarını təkə göstərmək və təsvir etməklə kifayətlənmir, öz həmkarlarını da məhz bunlardan yazmağa, xalqı cəhalət və nadanlıq əsarətindən qurtarmaq üçün qələmlərini bu sahədə sınağa çağırdı.

Xalq təəssübü, vətən balalarını əsl insana məxsus əxlaqlı, əməksevər, yoldaşlıqda, dostluqda sədaqətli, mərd, mübariz, əqilli şəxslər kimi görmək arzusu Zakir lirikasının, mənzum hekayələrinin, satirik şeirlərinin leymotivini təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Dadaşzadə A. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. Bakı: Elm, 1980
2. Hüseynov S.Q.B. Zakirin bədii irsində tərbiyəvi fikirlər. Azərbaycan məktəbi jurnalı 1985. №1, səh. 37-40.
3. Mustafayev M. Zakir şeirinin sənətkarlığı. Bakı: Yazıçı, 1983.
4. Q.B. Zakir, Əsərləri, Bakı: Azəmə, 1984
5. Qasım bəy Zakir. Məqalələr məcmuəsi. Bakı: Elm, 1985

Açar sözlər: poeziya, lirika, dostluq, tərbiyə, vətənpərlilik, sədaqət.

Ключевые слова: поэзия, лиризм, воспитание, патриотизм, верность.

Key words: poetry, lyricism, patriotism, hospitality, patriotism, virtue.

Xülasə

Məqalədə Qasım bəy Zakirin həyat və yaradıcılıq yolundan, əsərlərində tərbiyənin məqsədindən, əməksevər, yüksək mənəvi sifətləri özündə birləşdirən, dostluğa, yoldaşlığa sədaqətli, etibarlı insanlar tərbiyə etməkdən bəhs edilir.

Резюме

В статье рассматриваются жизнь и творчество Касим бей Закира, цель образования, самоотверженность, высокие нравственные качества и воспитание людей, которые преданы дружбе, дружбе и дружбе.

Summary

In the future, the life and creativity of Kasima Bay Zakir, the education of all, the self-reliance, the noble qualities and the well-being of the people, who are in the forefront of friendship, friendliness and friendship.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva